

تحلیل محتوای کیفی کتاب درسی علوم پایه پنجم ابتدایی بر مبنای مولفه تقویت مهارت پرسشگری در کودکان

متین محمدی^۱، شهاب گلی پور^۲

۱. دکتری مدیریت آموزشی، آموزگار ابتدایی آموزش و پرورش طارم

Gmail:Matinmohammady@yahoo.com

۲. دکتری مدیریت آموزشی، استاد دانشگاه آزاد واحد خرم آباد

Gmail:Shahabgolipoor@yahoo.com

چکیده :

پرسشگری یکی از مهارت های بنیادی است که در نظام آموزش رسمی چندان جایگاهی ندارد. کودکان ذاتا کنجکاو و پرسشگر به دنیا می آیند اما با روش های نادرست تربیتی و آموزشی این موهبت درونی به مرور در آنان کمرنگ شده و به خاموشی می گراید. به طور کلی، توسعه مهارت های پرسشگری بخش مهمی از رشد کودک است. چنانچه بخواهیم نسل های آینده ما افرادی پرسشگر و پاسخگو باشند، اشتباهات گذشتگان خود را تکرار نکنند، برای مشکلات امروز و فردا چاره اندیشی کنند و کوتاه سخن اینکه برای زندگی در دنیای پیچیده قرن بیست و یکم آماده شوند، بایستی به آنان آموزش دهیم و از طریق مطرح کردن سؤال های هوشمندانه، متنوع، تفکر برانگیز، متوالی، چند بعدی و جستجوگرانه آنها را تا رسیدن به مقصد راهنمایی کنیم این مهارت ها به آن ها کمک می کند تا به متفکرانی کنجکاو و انتقادی تبدیل شوند. هدف از این پژوهش تقویت مهارت پرسشگری در کودکان بوده و پژوهش حاضر از نوع توصیفی می باشد و به روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است.

واژگان کلیدی:

پرسشگری، خلاقیت، تفکر انتقادی، کاوشگری

مقدمه :

از آن جا که یکی از ویژگی های منحصر به فرد انسان در میان تمامی موجودات زمین برخورداری از نیروی تفکر و مسئولیت ناشی از آن است، بررسی جنبه های مختلف فکر، شیوه های فعال و خلاق کردن تفکر، تقویت قدرت نقد و درک دقیق و واقع بینانه از موضوعات مهمی است که انسان ها برای کشف حقیقت و پیروی از آن باید بیاموزند و به کارگیرند (شریعتمداری، ۱۳۸۲). فعالیت خلاق همانند اغلب رفتارهای انسان احتمالاً نتیجه چند استعداد اکتسابی است. بدون شک برای این استعدادهای محدودیت های ارثی وجود دارد. ولی هرکس میتواند از طریق آموزش و تربیت، استعدادهای خود را افزایش دهد. (دبونو 1986). افراد برای اینکه بتوانند خلاق باشند باید روش های صحیح تفکر را به آن ها آموخت و در این صورت همه افراد این قابلیت را به دست خواهند آورد. تفکر خلاق را می توان پردازش های ذهنی که به اختراع، راه حل یا ترکیبی نو در یک حوزه منجر میشود، تعریف کرد. راه حل خلاق، از اشیاء یا اندیشه های از قبل موجود استفاده میکند، ولی بین این عناصر رابطه ای جدید ایجاد میکند. روش های رایج در آموزش های کشور معمولاً مانع کنجکاوی و خلاقیت و نقادی است و در برنامه های آموزشی فرصتی برای خلاقیت و تفکر انتقادی وجود ندارد. تفکر انتقادی باید از همان کودکی در کانون خانواده به فرد آموزش داده شود و در دوران ابتدایی کامل شود (حنیفی و همکاران، ۱۳۹۵). بسیاری از صاحب نظران حیطه روانشناسی و آموزش و پرورش، «پرسش کردن» را نه تنها یکی از عناصر، بلکه عامل حیاتی فرایند یادگیری میدانند. به عنوان نمونه (آزوبل 1978) این اصل را مورد تأکید قرار داده است "مهمترین عامل مؤثر در یادگیری این است که فراگیر از قبل چه چیزهایی میداند. پس از مشخص شدن میزان یادگیری قبلی، میتوان به او آموزش داد. در کودکان پرسش کردن آغاز تفکر و آگاهی است. مهمترین شکل تعامل انسانی، ارتباطی است که بر پایه پرسش و پاسخ پیریزی شود. لذا پرسشگری به مثابه یک مهارت، در همه سطوح تعامل اجتماعی مورد نیاز است و عنصری کلیدی در فرایند یادگیری به شمار میرود (جعفری و لیاقتدار، ۱۳۹۲). پرسشگری یعنی تفکر انتقادی. پرسشگری به این معنا نیست که همه چیز را همان طور که هست بپذیریم. به این معناست که خطر مخالف بودن با نظرات را بپذیریم. پرسیدن، هنر تعیین قوانین برای زندگی است. کسی که ارزش ها و باورهای خانواده، جامعه، محیط و دوستانش را می پذیرد، پرسشگری نمی کند، بدون سوال، هر چه را که بشنود، هر چه از محیط به او داده شود، می پذیرد. کسی که پرسش نمی کند، مانند اسفنج است یعنی هر مایعی که در اطراف خود باشد، را جذب می کند. در حالی که فردی که پرسشگری و روش های سوال پرسیدن را آموخته و حتی آن را به عادت تبدیل کرده است، با چشمانی نقادانه و کنجکاو به دنیای اطراف خود می نگرد. پرسشگری، آغازی برای تفکر صادقانه است. زیرا تنها کسی که پاسخ های آماده ای را که به او داده می شود نمی پذیرد، می تواند پاسخ های واقعی خود را پیدا کند. هر فرد بالغ دیر یا زود می آموزد که دنیایی که ما در آن زندگی می کنیم فقط زیبایی ها و خوبی ها نیست. زمین و مردم این زمین می توانند خوب باشند، اما می توانند بسیار بی رحم و بی فکر هم باشند. به همین ترتیب، این زمین همیشه چیزهای درستی را به مردم ساکن در آن آموزش نمی دهد. از روزی که به دنیا آمدیم تا به امروز، اشتباهات بزرگی بین آنچه به ما آموخته اند وجود دارد. اما شخص پرسشگر هر جواب آماده ای که به او داده می شود را نمی پذیرد! او سفری را آغاز می کند که در آن حقیقت خود را خواهد یافت.

پرسشگری، کشف پاسخ های خود برای سوالات زندگی است. کسی که بر اساس حقیقت خود زندگی می کند، نه بر اساس حقیقت دیگران، اولین و مهم ترین قدم در زندگی شاد را برمی دارد. جامعه شناسان و روان شناسان معتقدند که افرادی که عادت به پرسشگری، تفکر اصیل و جستجوی حقیقت

خود دارند، زندگی بسیار شادتر و متعادل تری دارند. از این رو، هنر پرشگری به منزله مؤثرترین ابزار در عرصه تربیت مورد توجه است. اگر پرسش به صورت مناسب و در زمان مناسب مطرح شود، میتواند در همه جا، برای همه موقعیت ها و انواع یادگیری ها مفید واقع شود (سجادیه و طوسیانی خلیل آباد، ۱۳۹۵).

پرسش های موثر سه ویژگی بارز دارند:

- معنادار و قابل درک هستند.
- افراد را به چالش می کشند.
- پرسش های باز، تفکر و پردازش اطلاعات گسترده ای را بررسی کرده و برمی انگیزند.

توسعه مهارت های پرشگری در کودکان به چند دلیل مهم است:

۱. کنجکاوی و تفکر انتقادی را تشویق می کند

پرسیدن سؤال به کودکان کمک می کند تا دنیای اطراف خود را کشف و درک نمایند. آن ها را تشویق می کند که عمیقاً و انتقادی در مورد چیزها فکر کنند و به آن ها یاری می رساند تا حس کنجکاوی طبیعی کودکی را در درون خود، زنده نگاه دارند.

۲. مهارت های ارتباطی را بهبود می بخشد

مهارت های پرشگری یک جنبه مهم ارتباط است. کودکانی که در پرسیدن سؤال مهارت دارند، می توانند با بیان شفاف و با اطمینان افکار و عقاید خود را با دیگران مطرح کرده و ارتباط موثرتری برقرار کنند.

۳. پرشگری، مهارت های آفرینشگری و حل مسئله را تقویت می کند

پرسیدن سؤال به کودکان کمک می کند تا مشکلات و مسائل را شناسایی کرده و راه حل پیدا کنند. آن ها را تشویق می کند که خلاقانه فکر کنند و راه حل های نوآورانه ای برای مشکلات ارائه دهند.

۴. به موفقیت و پیشرفت تحصیلی کمک می کند

توسعه مهارت های پرشگری می تواند به پیشرفت تحصیلی کودکان کمک کند. این مهارت به آن ها کمک می کند تا مفاهیم جدید را درک کنند، با مواد آموزشی درگیر شوند و درک عمیق تری از موضوعات به دست آورند.

به طور کلی، توسعه مهارت های پرشگری بخش مهمی از رشد کودک است. این مهارت ها به آن ها کمک می کند تا به متفکرانی کنجکاو و انتقادی تبدیل شوند.

سؤال ها زمانی پرسیده میشوند که افراد با موانعی برای اهداف، وقایع غیر عادی، تناقض ها، اختلاف ها، شکاف و اختلاف واضح در دانش، خشونت های مورد انتظار و تصمیماتی که به تفکیک پذیری میان موارد مشابه نیاز است، مواجه میشوند. لذا، یکی از ویژگی های مهم انسان و نخستین دلیل پرداختن به اندیشه سؤال - محوری در تعلیم و تربیت، کنجکاوی اوست یکی از تازه ترین رویکردها در تدریس و یادگیری، توجه به فرایند تفکر در

فرایند تدریس- یادگیری است. تربیت انسان های صاحب اندیشه باید نخستین هدف تعلیم و تربیت باشد. به نظر آنان، محصول نهایی تعلیم و تربیت باید "ذهن کاوشگر" باشد (انیس، لیپمن و پاول ۱۹۸۹. به نقل از شعبانی، ۱۳۸۱) با توجه به اهمیت و ضرورت پرسش در فرایند یاددهی-یادگیری، باید به تقویت روحیه پرسشگری در دانش آموزان توجه شود. توجه به بُعد پرسشگری، درگیرکردن ذهن با پرسش ها و بحث و گفتگو درباره آن ها نقطه آغاز تفکر در دانش آموزان است زیرا پرسش های مفید و مؤثر سبب تغییر در نحوه تفکر و ایده های دانش آموزان میشود (جوادی ممتاز و همکاران، ۱۳۹۵).

هدف از این مقاله تقویت مهارت پرسشگری در کودکان می باشد.

سؤالات پژوهش

آیا محتوای کتب درسی علوم دوره ابتدایی پاسخگوی نیاز دانش آموزان به یادگیری فعال بوده و سطوح مختلف مهارت پرسشگری دانش آموزان را پوشش می دهد؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی می باشد و به روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است در این نوع تحلیل محتوا به صورت یک منطق استقرایی انجام می شود. در رویکرد استقرایی محقق به دنبال یافتن مدل یا طبقه بندی جدید از جامعه مورد بررسی است. جامعه آماری پژوهش کلیه کتاب های علوم دوره ابتدایی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ باشد و در آن انتخاب نمونه ها به صورت جهت دار و هدایت شده انجام گرفته است. نمونه شامل کتاب علوم پایه پنجم ابتدایی می باشد.

یافته های پژوهش

شماره ردیف	نام درس	کد ها	طبقات	درونمایه
۱	زنگ علوم	درست کردن فرفره	خلق کردن	خلاقیت
		بررسی اجزای فرفره	مشاهده دقیق	رفتار کندوکاوانه
		ساختن فرفره با سرعت بالا با تغییر فاصله، اندازه و ... اجزا	مبتکر بودن	تفکر و انگیزش
۲	ماده تغییر میکند	بررسی فیزیکی یا شیمیایی بودن تغییرات در محیط اطراف	آزمایش کردن	رفتار کندوکاوانه
۳	رنگین کمان	مشاهده پدیده رنگین کمان	مشاهده دقیق	رفتار کندوکاوانه
		درست کردن رنگین کمان به روش های مختلف	مبتکر بودن	تفکر و انگیزش
		یافتن وسایلی که در آن ها ذره بین بکار برده شده است	جستجو کردن	رفتار کندوکاوانه

		تاباندن نور به ذره بین	آزمایش کردن	رفتار کندوکاوانه
۴	برگی از	پرسیدن سوال راجع به فسیل ها	پرسشگری	تفکر و انگیزش
	تاریخ زمین	پی بردن به اجزا بدن جاندار از روی فسیل و رد پا	حدس زدن	خلاقیت
۵	حرکت بدن	بررسی تفاوت بین استخوان های اسکلت دار و بدون اسکلت	تجزیه و تحلیل کردن	رفتار کندوکاوانه
۶	چه خبر؟ (۱)	نگاه کردن به محیط اطراف	توجه به محیط اطراف	رفتار کندوکاوانه
		بررسی روش عملکرد عینک	تجزیه و تحلیل کردن	رفتار کندوکاوانه
		توجه به صدا های اطراف	توجه به محیط اطراف	رفتار کندوکاوانه
۷	چه خبر؟ (۲)	بوییدن مواد مختلف	توجه به محیط اطراف	رفتار کندوکاوانه
		لمس کردن اشیا	تجربه کردن	رفتار کندوکاوانه
		چشیدن خوراکی ها	تجربه کردن	رفتار کندوکاوانه
۸	کارها آسان میشود (۱)	بازدید از ساختمان سازی	تجربه کردن	رفتار کندوکاوانه
۹	کارها آسان میشود (۲)	-	-	-
۱۰	خاک با ارزش	مقایسه انواع خاک ها	تجزیه و تحلیل کردن	رفتار کندوکاوانه
		ساخت خاک از سنگ	خلق کردن	خلاقیت
۱۱	بکارید و بخورید	کاشت انواع گیاهان	خلق کردن	خلاقیت
		زیر نظر گرفتن مراحل رشد گیاه	مشاهده دقیق	رفتار کندوکاوانه
۱۲	از ریشه تا برگ	بررسی مواد لازم برای رشد گیاه	تجزیه و تحلیل کردن	رفتار کندوکاوانه

بحث و نتیجه گیری

با توجه به نتایج حاصل از جدول دروس و فعالیت های درسی کتاب های علوم دوره ی ابتدایی شامل مطالب، تصاویر و فعالیت هایی می باشد که برانگیزنده مناسبی برای کنجکاوی و رشد خلاقیت و تفکر انتقادی دانش آموز است. با توجه به تحلیل صورت گرفته این مفاهیم در سه درونمایه

خلاقیت، رفتار کندوکاوانه، تفکر و انگیزش جای می‌گیرد که هر کدام شامل زیرمجموعه‌هایی همچون: خلق کردن، مشاهده دقیق، ابتکار و پرسشگری، تجربه و تجزیه و تحلیل و ... می‌باشد. این موارد می‌تواند به عنوان الگو برای بررسی بیشتر بر روی مسئله‌ی میزان توجه محتوای کتب درسی بر مولفه‌های کنجکاوی، تفکر انتقادی و خلاقیت مورد استفاده قرار بگیرد.

نتیجه

محتوای کتب علوم دوره‌ی ابتدایی پاسخگوی نیاز دانش‌آموزان به یادگیری فعال بوده و سطوح مختلف کنجکاوی و خلاقیت دانش‌آموزان را پوشش می‌دهند و باعث تقویت مهارت پرسشگری در دانش‌آموزان می‌شوند بدیهی است برنامه‌ریزی و دقت بیشتر روی این موضوع که از موضوعات روز و حائز اهمیت می‌باشد موجب ارتقای محتوای خواهد شد.

پیشنهادهای

- پیشنهاد می‌شود با توجه به اهمیت سیستم یادگیری فعال و خلاقانه به توسعه در مدارس پیردازند.
- در این پژوهش تقویت مهارت پرسشگری در فرایند تدریس و یادگیری مورد بررسی قرار گرفت. لذا پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های دیگری در خصوص تقویت تفکر انتقادی و کاوشگری در کودکان انجام گیرد.

منابع

جعفری، فاطمه و لیاقتدار، محمدجواد. (۱۳۹۲). روحیه پرسشگری: عوامل و زمینه‌های تحقق آن. رشد تکنولوژی .
جوادی ممتاز، طیبیه؛ کردنوقابی، رسول و معروفی، یحیی (۱۳۹۵). مقایسه اثربخشی روش و فن آموزش پرسشگری بر تفکر انتقادی و مهارت‌های آن در درس مطالعات اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول متوسطه. فصلنامه روانشناسی تربیتی
حیاتی علی، عصاره علیرضا، ذکریایی منیره، حیدری رقیه، حیدری علی. (۱۳۹۷) شناسایی موانع خانوادگی مؤثر بر پرسشگری دانش‌آموزان دوره ابتدایی. خانواده و پژوهش

شریعتمداری، علی. (۱۳۸۲) تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: امیر کبیر

شعبانی، حسن. (۱۳۸۱). روش تدریس پیشرفته آموزش مهارت‌ها و راهبردهای تفکر. تهران: انتشارات سمت

گنجی، کامران وهمکاران (۱۳۹۱). اثربخشی آموزش مهارت‌های پرسشگری و توضیح به معلمان بر خلاقیت دانش‌آموزان دوره متوسطه، ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره دوم، شماره ۱۲، زمستان ۹۱

Ausubel, D. P. (1978). Educational psychology: A cognitive view. New York: Holt, Rinehart and Winsto